

Signifische onlosmakelijkheid met passende formalisme(n)

Pieter Wisse

Een woord kan allerlei betekenissen krijgen. Het is daarom de – retorische – vraag hoe sterk we aan een bepaald woord moeten hechten. Want wat maakt het uit? Zo zijn er de woorden semiotiek en signfica.

Zeker ter inleiding gebruik ik meestal het woord semiotiek. Hoe iemand dat opvat, zou ik echter in de richting willen helpen van signfica. Maar met dat woord is tegenwoordig bijna niemand aanspreekbaar.

Een aanzet tot welke betekeniswijziging van – wat tegenwoordig doorgaat voor – semiotiek m.i. geboden is, laat zich reeds aflezen aan een korte tekst door David van Dantzig (1900-1959). Diens voordracht *Signifcs, and its relation to semiotics* is opgenomen in de bundel *Philosophical Essays* (Library of the Xth International Congress of Philosophy, deel II, L.J. Veen, 1948, pp. 176-189).

Van Dantzig begint met een etymologische verklaring. Omdat – het woord – semiotiek afgeleid is van een zelfstandig naamwoord (teken), zijn volgens hem (p. 176)

its users [...] mainly interested in signs as such[.]

Daarentegen weerspiegelt signfica een werkwoord (betekenen), wat zou inhouden dat (p. 176)

its users are mainly interested in the activity it expresses.

Met andere woorden, signfica betreft (p. 177)

the study of actions by which human beings (eventually also animals) try to influence each other.

Nota bene, deze oriëntatie acht ik precies wat Ch.S. Peirce (1839-1914) eerder verstond onder semiosis als tekengerelateerde handelingsdynamiek. Tussen signfica en die Peirce-betekenis van semiotiek bestaat dus géén noemenswaardig verschil, ik zie het in elk geval niet (over beheersing van nodeloze signifische spreiding gesproken; zie ook verderop).

Voor betekenis van semiotiek beroept Van Dantzig zich echter niet expliciet op Peirce, maar op Ch.W. Morris (1901-1979). Morris zette het semiotische werk van Peirce voort. Ook Morris benadrukt onlosmakelijkheid van elementen in semiosis; zie o.a. zijn hoofdstuk *Foundations of the Theory of Signs* (in: *Foundations of the Unity of Science*, deel I, The University of Chicago Press, 1969, oorspronkelijk 1938, pp. 77-137). Maar vervolgens wijkt Morris af. Van de semiotische triade (elementen: teken, object, interpretant) die Peirce opstelde, leidt hij desondanks twee dyaden af. De relatie tussen teken en object vormt dan het ... object van studie volgens semantiek, terwijl pragmatiek de – studie – van de relatie tussen teken en interpretant resp. interpreteerder (lees ook: kenner) betreft. Volgens Morris is onderlinge relatie tussen tekens het onderwerp van syntax.

Hoewel Morris aangeeft dat de drie deelgebieden van semiotische studie niet strikt gescheiden zijn, is – zijn erkenning van – die door-en-door onlosmakelijkheid vrijwel prompt in vergetelheid geraakt. In zoverre is Morris daaraan zelf debet geweest door, nogmaals, de triade te ontleden om zoiets als semiotische onderzoekstakken gevestigd te krijgen. Dat is vragen om problemen. Wie als volgeling op zo'n tak gaat zitten, beseft gauw niet meer dat 'ie aan een boom groeit en dus slechts een tak is ... Een vals idee van objectivering, zoals destijds – en overheersend nog steeds – voor wetenschappelijk werd/wordt gehouden, verbreekt noodzakelijk verband.

Onherroepelijk onttrekt zulke reductie reële variëteit aan het zicht. Dat is significa redelijk bespaard gebleven, overigens niet zozeer omdat mensen het met dat etiket zoveel beter wisten, maar omdat vanaf ca. 1950 nauwelijks iemand er verder aandacht aan schonk. De platte, zeg ook maar gerust ònpeirciaanse semiotiek met van o.a. Morris afgeleide syntax en semantiek als voornaamste èn voortaan vergaand aparte categorieën ging overheersen. Zoals gezegd, ook pragmatiek is een categorie à la Morris (en verwante theoretici). Daarmee weet echter ... praktisch bijna niemand goed raad. Want via pragmatiek, althans consequent gevolgd, komen we natuurlijk weer keurig uit bij significa c.q. semiotiek à la Peirce. Inderdaad, dat kent door interpretant c.q. interpreteerder nu eenmaal tevens een subjectieve (hoofd)factor. Wie dat ònwetenschappelijk acht, gaat daarom nooit zo ver. Dàt is de drempel voor ontwikkeling van passende betekenis van semiotiek, dus waar semiotiek wederom hetzelfde betekent als significa.

Van Dantzig heeft slechts geconditioneerd gelijk dat hij de stelling àfwijst (p. 177)

that significs is a certain kind of pragmatics.

Daarvoor gaat hij uit van de betekenis van pragmatiek als onderdeel van semiotiek, ofwel náást syntax resp. semantiek. Zulke apartheid is misleidend (en Morris was zo naïef om te geloven dat zijn voorstel voor samenhangende dimensies van semiosis niet zou worden tot vergaand gescheiden disciplines). Terwijl Van Dantzig beweert dat (p. 177)

significs deals with the other parts also,

hindert überhaupt die indeling. De signifische semiotiek zou daarom dergelijke “parts” principieel niet moeten tellen.

Ik vind het er in Van Dantzigs opstel veel van weg hebben, dat hij het ontbreken van semantiek en – vooral – syntax als aparte categorieën beschouwt als verklaring van het dienovereenkomstig ontbreken van (een) formalisme in significa. Blijkbaar gold het verwijt (p. 177)

that signficists as such are opposed to formalism[.]

Hij probeert dat te weerleggen door te wijzen op de wiskundige achtergrond van diverse significi (zoals ook hijzelf wiskundige was).

Maar waar is een formele uitdrukking van significa dan? Daarop gaat Van Dantzig niet in. Hoe dan ook, signifische formalisering blijft uiteraard onbereikbaar zolang vooral apart veronderstelde syntax daarvoor model staat. Nogmaals, die Morrissiaanse indeling moet dáárvor zelfs radicaal worden verlaten.

Ik heb een formalisme voorgesteld met de semiotische enneade resp. de modelleermethode/-taal *Metapatroon* (Engels: Metapattern; publicaties vanaf 1991). Nadat ik de enneade had ontworpen, zie hoofdstukken 2 en 4 in *Semiosis & Sign Exchange: design for a subjective situationism* (Information Dynamics, 2002), kwam ik pas op het spoor van (de) significa. Ik had kennelijk een formalisme uitgewerkt voor iets waarnaar ‘men’ eerder nog op zoek was ... en helaas allang niet meer zocht.

Hoe problematisch, zo niet belemmerend, a priori indelingen zijn voor integrale beschouwing bevestigt Van Dantzig mede namens andere significi. Ook voor hun eigen aanname van zgn signifische niveaus hebben zij vastgesteld (p. 177)

that the classification neither can be effectuated consistently, nor is it the only possible or desirable one.

Voor het formalisme dat ik ontwierp heb ik als het ware de Gordiaanse knoop dóórgelakt (wat natuurlijk een merkwaardige uitdrukking is om consequente waardering van onlosmakelijkheid mee te duiden). Niet slechts mogelijk, maar ronduit noodzakelijk is

betekenis slechts met beperkt bereik geldig. Wat tekens – altijd voor een kenner – beschrijven is consequent ‘slechts’ situationeel objectgedrag. Afhankelijk van (subjectieve) focus dient een tekengedeelte voor objectbepaling. Een ander tekengedeelte vormt dan de bijbehorende context. De onlosmakelijke samenhang van dergelijke begrippen is met de semiotische enneade geformaliseerd. Metapatroon is de geformaliseerde methode/taal voor het opstellen van modellen volgens bedoelde – recursieve – contextuele verbijzondering.

Met Metapatroon laat zich ordelijk uitdrukken wat Van Dantzig schetst als – het verschijnsel van – signifische spreiding (p. 178):

[D]ifferent persons, when asked to which situation (or object, etc.) they would apply [a particular] word, usually will give different answers [...], and [...] the same holds for a single person at different moments[.]

Indachtig dat Van Dantzig met semiotiek de gereduceerde variant bedoelt die uit ònbegrip van onlosmakelijkheid gevolgd is op Morris’ indeling (p. 178),

we may state that ‘semiotics’ – in its present state – seems to be synonymous with ‘significs under neglect of dispersion (and other similar phenomena)’.

Hieruit volgt simpel dat formalismen zònder voorziening om die signifische spreiding te faciliteren, of spreiding methodisch zelfs helpen onderdrukken, averechts werken. Er geldt in informatieverkeer vanaf geringste schaal immers reële betekenissenvariëteit (wat niets anders blijkt dan een aanduiding die ik gebruik voor signifische spreiding). Ondanks voorspelbare mislukkingen, telkens opnieuw, blijven absolutistische formalismen echter gehandhaafd. Wat gemakkelijk lijkt, leidt onherroepelijk tot alsmar grotere moeilijkheden. Het aldus structureel ònopgelost houden van ook nogeens groeiende problemen met informatieverkeer kost steeds meer geld ... Dat vind ik allang vermijdbaar, maar daarvoor moet een stelselmatige opvatting van semiotiek ruimte krijgen. Is dat haalbaar? Staan behartigers van (hun) deelbelangetjes ontwerp enz. van infrastructurele voorzieningen duurzaam in de weg? Wat kan ik er anders en/of meer aan doen dan aandacht proberen te vestigen op beschikbaar (!) instrumentarium met passende variëteit?

Terwijl Van Dantzig, in 1948, nog meent dat (p. 178)

at present it seems hardly possible to formalise language without [...] neglecting signific dispersion,

is dat inmiddels met de enneade m.i. aardig gelukt. Daarvoor heb ik een veel eerdere opmerking door Peirce over grond benut (voor uitvoerig verslag, zie hoofdstuk 2 in *Semiosis & Sign Exchange*). Motief geldt als grond van een concept, via focus als spreekwoordelijk scharnier. Daaraan ontleen ik de slogan: Elk teken is een verzoek tot inschikkelijkheid (Engels: every sign is a request for compliance; zie eveneens *Semiosis & Sign Exchange*). Daarop komt neer wat ook Van Dantzig al stelt volgens (p. 179)

a ternary relation, viz a word-thing-user(s) relation. For this reason their working unit[, i.e. of significists,] is [...] an action by which a person, the “speaker” tries to influence another person, the “listener”.

Daar is de triade dus weer. Pas door grond er per oorspronkelijk triadisch element netzo onlosmakelijk bij te ‘betrekken,’ laat zich variëteit expliciet herkennen: hexade. En een productief formalisme voor – modellering van – dergelijke verschillen-in-samenhang volgt pas dankzij expliciet(e) scharnier(en): enneade.

Van Dantzig bevestigt ook de noodzaak om gedrag als element van de enneade te beschouwen (p. 179):

The term ‘influence’ [...] is meant in a very wide sense: to influence the *behaviour* [including] *mental disposition*[. ...] Moreover the “listener” need not be *another* person than the “speaker” in the strict sense; the speaker is a listener inasmuch as he undergoes the influence of his own words also. Finally significs is not restricted to *verbal* [exchange].

In informatie- resp. tekenverkeer zijn over en weer motieven in het ‘spel.’ Daarvoor is het – dialogische – schema dus dia-enneadisch; zie o.a. *Dia-enneadic framework for information concepts* (2003). Van Dantzig (p. 179):

When studying an act of intelligence the significist will try to do so as completely as possible: [...] *why* does the speaker try to [exchange a sign] and why does the listener listen?

Volgens Van Dantzig belemmert de onmisbare psychologische insteek echter een formalisme. Die hindernis verdwijnt naar mijn idee simpelweg door te erkennen dat zowel object als subject principieel bemiddeld verschijnen, ofwel met een teken. Verder dan (de) veronderstelling van correspondentie kunnen we qua kenobject en –subject daarom nooit komen, punt. De enneade formaliseert zo’n veronderstelling. Daarin correspondeert motief met situatie, bemiddelend tot uitdrukking komend in context. Zoiets als onmiddellijke kennis enz. van motief of situatie valt nu eenmaal niet te ... kennen. Volgens mij was Peirce van dat besef doortrokken, waarvoor zijn pleidooi voor principiële (lees ook: axiomatische) onlosmakelijkheid spreekt (zij het nog tot triade beperkt).

Voor een formalisme voor, en uitbreiding van, significhe semiotiek heb ik van de veronderstelde uitzondering een regel gemaakt. Terwijl Van Dantzig als het ware verontschuldigd opmerkt dat bijvoorbeeld (p. 181)

the volitional element is by no means bound to the imperative mood, but may very well be hidden behind the apparently indicative form of a factual information[.]

vind ik elk teken, zeg dan maar, imperatief. Zo heb ik het wilsbegrip van Arthur Schopenhauer (1780-1860) opgevat. Dat is (dus) nog niet zo bijster origineel. Wat ik echter verder nergens kan ontdekken, is dat motief-als-grond opgenomen staat als enneadisch element. Dat vormt daar zoiets als een achtergrond, maar is als zodanig netzo ‘zichtbaar’ als een vóórgrond is, dus allesbehalve verborgen.

Wie formalisme strikt met syntax wil blijven associëren, vooruit, het is maar weer een woord, ziet dat de radicaal minimalistische syntax van Metapatroon niets meer of minder dan contextuele verbijzondering regelt. De regels voor (subjectieve) interpretatie als betreffende (objectief) gedrag zijn vervat in de enneade.

Wie de enneade resp. Metapatroon niet als formalisme kan erkennen, gebruikt voor dat oordeel kennelijk traditionele categorieën. Dergelijke verankering, eventuele vernieuwingsretoriek ten spijt, is volgens mij waarom o.a. Van Dantzig nog geen gat in formalisering ziet (p. 185):

The boundary-line between syntactics and semantics coincides with the boundary-line between formalism and psychology.

Er is een paradigmawissel nodig om die grens kwalitatief te verleggen. Dat lukt pas door niets af te dingen op onlosmakelijkheid die semiotisch relevant is. Ook Van Dantzig gaat echter volgens nadere indelingen aan de slag, ondanks besef dat ze niet algemeen houdbaar zijn. De sprong naar een productiever paradigma vergt veralgemenisering van die ... beperking. Dat klinkt paradoxaal, maar is het juist niet.

noot

O.a. aan de grondlegster resp. de voornaamste systematiseerder van signfica wijdde ik eerder – veel uitgebreidere – opstellen; zie *Victoria Welby's signfics meets the semiotic ennead* (2003) en *Mannoury's signfics, or a philosophy of communal individualism* (2003).